

⁶ Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 16 November 2000: SPO and Others v Commission [Електронний ресурс]: Справа C-137/95 P – Режим доступу: www.curia.europa.eu – Заголовок з титул. екрану;

⁷ Judgment of the Court (Second Chamber) of 17 June 2010: Lafarge v Commission of the European Communities [Електронний ресурс]: Справа C-413/08 P – Режим доступу: www.curia.europa.eu – Заголовок з титул. екрану;

⁸ Judgment of the Court of First Instance (Third Chamber) of 8 July 2008: AC-Treuhand AG v Commission of the European Communities [Електронний ресурс]: European Court reports – 2008. – с. II-01501 – Справа T-99/04 – Режим доступу: www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62004A0099:EN:NOT — Заголовок з титул. екрану;

⁹ Commission decision of 20 October 2005 relating to a proceeding under Article 81(1) of the EC Treaty (Case COMP/C.38.281/B.2 – Raw tobacco Italy) [Електронний ресурс]: Official Journal of the European Union – 2006. – Vol. 49. № L353. – P. 45–50 – Режим доступу до журн.: www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:353:45:0049:EN:PDF – Заголовок з титул. екрану;

¹⁰ Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 16 November 2000: SPO and Others v Commission [Електронний ресурс]: Справа C-137/95 P – Режим доступу: www.curia.europa.eu – Заголовок з титул. екрану;

¹¹ Закон України «Про захист конкуренції». Коментар на основі порівняльного аналізу з правилами конкуренції Європейського Союзу – К.: Альфа-Прайм, 2006 – 441 с. – Бібліогр.: С. 4.

¹² Правила розгляду заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, затверджених розпорядженням Антимонопольного комітету України від 19 квітня 1994 року № 5 (в редакції розпорядження зазначеного Комітету від 29 червня 1998 року № 169-р) – Законодавство України про захист економічної конкуренції: Юридичний збірник. – 3-тє видання, розшир. й доп. – К.: Фенікс, 2008 – 496 с. – Бібліогр.: С. 178–197.

¹³ Конкурентне право ЄС: Навч. посіб. / Скордамалья В., Санахметова Н., Мельник С. — К.: ІМВ КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2004 – 240 с. – Бібліогр.: С. 203 (Серія «Право ЄС»).

¹⁴ Річний звіт Антимонопольного комітету України (2008 рік) [Електронний ресурс]: Режим доступу: www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=144689&cat_id=144688 – Заголовок з титул. екрану; Звіт Антимонопольного комітету України за 2009 рік [Електронний ресурс]: Режим доступу: www.amc.gov.ua/amccontrol/uk/publish/article?art_id=161803&cat_id=178004 – Заголовок з титул. екрану.

¹⁵ Мальский О., Бойчук О. Как бороться с картелями? Международный опыт и украинские перспективы // Зеркало недели. – 2008 – № 35 (714). – С. 6.

Резюме

У статті аналізується нормативно-правове регулювання процедури визначення розміру штрафів за порушення законодавства про захист економічної конкуренції, зокрема, за антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання в Європейському Союзі та в Україні і формулюються пропозиції щодо подальшого розвитку законодавства в цій сфері.

Ключові слова: антиконкурентні узгоджені дії, штрафи, визначення розміру штрафу.

Резюме

В статье анализируется нормативно-правовое регулирование процедуры определения размера штрафов за нарушение законодательства о защите экономической конкуренции, в частности, за антиконкурентные согласованные действия субъектов хозяйствования в странах ЕС и Украине и формулируются предложения относительно дальнейшего развития законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: антиконкурентные согласованные действия, штрафы, определения размера штрафа.

Summary

The article analyzes the legal regulation procedures of setting fines for the violations of competition legislation, in particular, for anticompetitive concerted actions in European Union and in Ukraine and formulates the proposals for the further development of legislation in this branch.

Key words: anticompetitive concerted actions, fines, setting fines.

Отримано 17.03.2011

І. А. ЛАВРІНЕНКО

Ігор Анатолійович Лаврінченко, аспірант Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ДО КРИТИКИ КОНЦЕПЦІЇ «НЕДІЙСНІСТЬ – ПРАВОПОРУШЕННЯ» ПРАВОЧИНІВ З ВАДАМИ ВОЛІ

Відповідно до ч. 1 ст. 202 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Отже, правочин визначається як дія

особи (суб'єкта права). Ця дія має бути спрямована на досягнення певного юридичного результату. За допомогою укладання різних видів правочинів регулюються цивільні відносини (особи набувають прав, створюють обов'язки). Для досягнення зазначеної мети вони мають бути дійсними, тобто не суперечити чинному законодавству. Проте з різних причин суб'єктивного чи об'єктивного характеру за правочином може не визнаватися властивість дійсності.

Проблема недійсного правочину завжди перебувала у центрі уваги багатьох дослідників. Серед них такі визначні представники минулого та сучасності як Г. Ф. Шершеневич, Ю. Барон, Н. Л. Дювернуа, М. М. Агарков, Ф. С. Хейфец, І. В. Матвеев, О. В. Гутніков та багато інших. Сформульовані теоретичні концепції стосовно правової природи недійсного правочину дають можливість вести мову про різноманітність позицій учених з цього питання. Однією з найбільш поширених та розроблених є концепція «недійсність – правопорушення», сутність якої полягає у визнанні недійсного правочину цивільним правопорушенням. Звідси, метою статті є системний аналіз такого вчення, з'ясування його сильних та слабких сторін для подальшого конструювання теорії правової природи правочинів з вадами волі, які відповідно до законодавства визнаються оспорюваними.

Згідно з законодавством однією з умов дійсності правочину є відповідність волевиявлення учасника правочину його внутрішній волі. Відсутність цієї складової зумовлює дефект юридичного складу правочину. У науці загальноприйнятою є класифікація недійсних правочинів за критерієм процесуальної підстави. Залежно від необхідності наявності рішення суду виокремлюють нікчемні та оспорювані правочини (тобто такі, недійсність яких залежить від правоперетворювального рішення суду).

Правочини, в яких воля не відповідає її волевиявленню, становлять інститут недійсних правочинів з вадами волі. Він представлений у ЦК України шістьма окремими нормами, які визначають правові наслідки правочинів, вчинених: під впливом «фактичної недієздатності», помилки, обману, насильства, тяжкої обставини та на вкрай не вигідних умовах та в зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою стороною.

Варто зазначити, що властивою ознакою будь-якого правочину є його правомірність, що законодавчо закріплено у ст. 204 ЦК України. Отже, правочин розглядається виключно як правомірна дія. Але у такому разі виникає проблема правового оцінювання недійсних правочинів (до яких відносяться правочини з вадами волі). Кожне явище, кожне питання має вирішуватися з точки зору принципу історизму, тобто, як воно виникло, розвивалося, а також який якісний стан отримало. Ще на початку ХХ ст. В. В. Єфімов визначав правочин як «дозволене вираження волі приватних осіб, спрямоване на юридичний наслідок, тобто на виникнення, зміну або припинення яких-небудь юридичних відносин»¹. Подібну позицію підтримував і Ю. Барон, який під правочином розумів «дозволене вираження волі сторони, спрямоване безпосередньо на який-небудь юридичний наслідок (виникнення, перенесення, припинення, зміна, збереження права)»². Підтримав ці погляди і В. М. Хвостов, який дав визначення правочину як дозволеної дії однієї або кількох приватних осіб, спрямованої на встановлення юридичного правовідношення, яке відповідає інтересам цих осіб³. У підсумку, права розробленість проблематики недійсного правочину вже на той час давала змогу виокремлювати «дозволеність вираження волі» в якості конститутивної ознаки правочину. Відсутність цієї складової не утворювала фактичного складу такого юридичного факту як правочин. Розвиток учення про недійсні правочини у кінці 20-х років минулого століття сприяв формуванню поглядів на правову природу цього явища. І. С. Перетерський у своїй роботі, яку було присвячено коментуванню ЦК РСФСР (1929), основну увагу зосередив на такій ознаці правочину як правомірність. «Правочином є дія, яка дозволена законом... Якщо дія має вид правочину, але спрямована проти закону чи в обхід нього, то вона не є правочином... Правочином є лише дії, мета яких спрямована на встановлення правовідношення, що дозволене законом»⁴.

Таким чином, узагальнюючи вищенаведені погляди та висловлювання, можна зазначити, що правомірність правочину є його невід'ємною ознакою. Дії, які не відповідають зазначеним вимогам, не можуть вважатися правочином та встановлювати визначені ним права й обов'язки. Розмірковуючи над проблематикою недійсних правочинів, В. О. Тархов зазначає, що «поняття недійсних правочинів логічно суперечливе, оскільки правочин – правомірна дія, а тому недійсним бути не може»⁵. З ним погоджується М. І. Брагінський та зазначає, що якщо вважати недійсний правочин «правочином», то доведеться виключити із родового поняття «правочин» один із основних елементів – його правомірність⁶. Зазначена позиція є домінуючою у сучасній цивілістичній науці. Більшість фахівців вважають недійсний правочин дією неправомірною. Їх позиція ґрунтується на таких аргументах:

- 1) такий правочин не відповідає вимогам чинного законодавства;
- 2) він не спричинює тих правових наслідків, на які було спрямовано волю його сторін (недійсність правочину);
- 3) недійсність правочину в межах цього підходу розглядається переважно як санкція за вчинення проти-правної дії – недійсного правочину.

До представників цього напрямку, зокрема, належать такі видатні цивілісти минулого та сучасності: М. М. Агарков, В. С. Ем, І. В. Матвеев, Ф. С. Хейфец та інші. Варто зазначити, що ще в дореволюційній цивілістиці Д. І. Мейером було відмічено, що тільки законні правочини можна назвати правочинами, оскільки правочини незаконні не вважаються дійсними, відповідно й існуючими. Він зазначав, що незаконні правочини є неіснуючими не як юридична дія в цілому, а як юридичні дії – правочини⁷. Г. Ф. Шершеневич зі свого боку зазначав, що юридичному правочину протиставляється правопорушення як така юридична дія, яка хоч і тягне за собою юридичні наслідки, але не ті, які бажала сторона⁸.

М. М. Агарков – видатний радянський цивіліст, який ґрунтовно займався проблематикою правової природи недійсного правочину, – формулює поняття правочину як правомірної юридичної дії⁹. Продовжуючи дослідження, М. М. Агарков зазначає, що розуміння правочину як правомірної дії вважається загальноприйнятним, і наголошує на невідповідності такого розуміння правочину законодавчій техніці. Тобто, терміном «правочин» законодавець позначає як правомірні дії, що досягають того юридичного результату, на які вони спрямовані, так і дії, які хоча й спрямовані на досягнення такого юридичного результату, проте не задовольняють вимогам дійсності. Тому, за М. М. Агарковим, необхідно відмовитися від терміну «недійсний правочин» і під терміном «правочин» розуміти не будь-який правочин, а лише «дійсний правочин»¹⁰. Ураховуючи позицію цього науковця, можна констатувати, що поняття «недійсний правочин» містить логічну помилку (правочин є дією правомірною, а тому недійсним бути не може). Для усунення плутанини у категоріях науковець пропонує користуватися більш загальним терміном. Роль останнього має виконувати «волевиявлення». Суть пропозиції полягала в тому, що волевиявлення може бути як дійсним, так і недійсним. Якщо волевиявлення дійсне, то це правочин. Але у разі його недійсності – правочин відсутній. Цікава пропозиція вченого заслуговує на детальний аналіз. Зважаючи на колосальний внесок, зроблений цим науковцем у юридичну науку, необхідно все-таки зазначити, що, на думку автора, М. М. Агарков не врахував того факту, що волевиявлення є лише однією складовою частиною правочину як юридичного факту. Окрім волевиявлення до складу правочину входить і воля, і суб'єкти, і форма тощо. Що мав на увазі М. М. Агарков, коли пропонував розглядати недійсне волевиявлення можна лише здогадуватися (термін «правочин», як і за радянським, так і за сучасним законодавством, подається як юридичний факт). Як відомо, під правочином у різних аспектах розуміють і юридичний факт, і певний документ та, врешті-решт, і певне юридичне праввідношення. Першим на теоретичному рівні підійшов до необхідності розмежування недійсного правочину як юридичного факту та праввідношення Н. Л. Дювернуа. З приводу явища недійсності він ставить таке питання: «Чи не становить ця негативна ознака, недійсність, відсутність ділового результату, юридичного ефекту волевиявлення заперечення поняття правочину?»¹¹. І тут автор сам відповідає: «Якщо ми називаємо правочином і таке волевиявлення, яке не викликає юридичного ефекту, притаманного поняттю правочином відомого типу, то цей термін, але з необхідністю супроводжуваний певною його кваліфікацією, безумовно, перестане погрожувати небезпекою плутанини понять»¹². У цій відповіді правочин-факт змістовно розійшовся з відповідним правочином-ефектом (праввідношенням).

Для права не має значення, припустимо, на якому папері було складено правочин, яким кольором було поставлено підпис, яким почерком написано текст (або взагалі за допомогою комп'ютерних технологій) тощо. Тобто правочин-документ з логічної точки зору в принципі недійсним бути не може (до нього не можна застосовувати оцінку «дійсність/недійсність»). Питання залишається про можливість визнавати недійсним юридичний факт та праввідношення. Вчення про юридичний факт ґрунтується на тому, що це факт реальної дійсності, з яким норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення цивільних прав та (або) обов'язків. Факт як явище реальної дійсності існує або ні. Якщо розглядати факт як складне явище правової дійсності, то можна дійти висновку, що відсутність однієї складової веде не до дефектності юридичного факту, як про це зазначають деякі дослідники¹³, а до його відсутності. Наприклад, злочин або існує, або ні. Про нього не можна сказати, що він є недійсним або дефектним. Повінь, пожежа, народження людини існують у реальній дійсності або ні. Неможливо вести мову про недійсну повінь, недійсне народження тощо. До цих понять неможливо застосувати таку категорію як «дійсність/недійсність». Тому некоректними є спроби окремих науковців дати обґрунтування можливості вживання словосполучень на кшталт «дефектний юридичний факт», а звідси, проєктуючи на нашу ситуацію, – недійсне волевиявлення. Волевиявлення існує або ні, воно просто не може бути «дійсним/недійсним». Крім того, волевиявлення не можна ототожнювати з праввідношенням, оскільки як було зазначено вище такою властивістю наділено лише категорію «правочин».

Підтримує позицію недійсності правочину як правопорушення і В. С. Ем. Він зазначає, що дії, вчинені у формі правочину, який визнано недійсним, відносяться до неправомірних та належать до системи переліку неправомірних дій¹⁴. Розвиток вчення про недійсний правочин-правопорушення є у працях І. В. Матвєєва та Ф. С. Хейфеца. У праці «Недействительность сделок по российскому гражданскому праву» Ф. С. Хейфец зазначає, що під терміном «правочин» мається на увазі тільки дійсний правочин, який відповідає вимогам закону та спричинює ті юридичні наслідки, на досягнення яких було спрямовано волю його учасників (учасника). Недійсний правочин, який не відповідає вимогам закону, правочином не є, а за своєю правовою природою є правопорушенням, незважаючи на те, що за своїм змістом та формою він виник як правочин¹⁵. Науковець пропонує створити вчення про неделіктні правопорушення, до яких необхідно відносити укладений недійсний правочин¹⁶. Автор зазначає, що відсутність вчення про такі «неделіктні правопорушення» свідчить лише про необхідність створення такого вчення. Особливістю вчення цього дослідника про недійсні правочини є теза про те, що дійсний правочин обов'язково спричинює настання тих юридичних наслідків, на встановлення яких було спрямовано волю його учасників (учасника). Якщо ж правочин не спричинює тих юридичних наслідків, на встановлення яких було спрямовано волю особи, то користуючись визначенням автора, варто визнати, що такий правочин є недійсним. Навряд чи це твердження є правильним. Припустимо, що сторони мають намір укласти попередній договір. Вони домовилися стосовно його умов, форми та дотримано всі вимоги, які ставлять до договорів цього виду. Тобто з формальної точки зору не можна вести мову про його недійсність – дотримано всіх вимог, передбачених ст. 203 ЦК України. Але після укладення цього договору, предметом якого було зобов'язання укласти через певний строк основний договір, наміри сторін змінюються

та вони відмовляються від вчинення у подальшому основного договору. Якщо керуватися визначенням, наданим Ф. С. Хейфецом, то варто визнати попередній договір недійсним. Проте насправді це зовсім не так. У нашому випадку договір буде не недійсним, а нечинним. Різниця між цими поняттями дуже істотна. Схожих прикладів у цивільному праві можна навести ще багато. Наприклад, укладення правочину під суспензивною умовою (передаток тобі корпоративні права, право власності на будинок за умови вступу до ВНЗ певного типу), ненастання якої не тягне виникнення передбаченого таким правочином юридичних наслідків. І в цьому разі треба визнати такий правочин недійсним. Навіть не недійсним, а відносити його до категорії цивільних правопорушень (неделіктних правопорушень). Зрозуміло, що про жодну недійсність у юридичному розумінні тут і мови бути не може, інакше це призведе просто до парадоксальних висновків.

Підтримує позицію Ф. С. Хейфеца у питанні про правову природу недійсного правочину І. В. Матвеев. Його вчення з цього приводу зводиться до того, що недійсний правочин є антиподом правочину, оскільки перший не спричинює юридичних наслідків, за винятком тих, які пов'язані з його недійсністю. Автор зазначає, якщо дія виникла як правочин та спричинила появу правовідношення, а потім цю дію було визнано недійсною (до речі, зі зворотною силою), то така дія не є правочином, оскільки те правовідношення, яке виникло у результаті укладення такого правочину, було анульовано судом. Автор робить висновок, що визнання недійсного правочину антиподом правочину – правомірної дії – об'єктивно призводить до того, що вчинений недійсний правочин є неправомірною дією¹⁷. Тобто, результат правочину також є властивою ознакою дійсного правочину, але такою, що відсутня у недійсного.

Варто зазначити, що основну увагу представники теорії «недійсності як правопорушення» акцентують на тому, що недійсний правочин не відповідає вимогам законодавства, що має наслідком його недійсність у вигляді санкції за вчинення такої дії. Звідси виникає запитання – чи завжди те, що не відповідає законодавству є протиправним? Як відомо, протиправність є ознакою правопорушення, отже всі діяння, які не відповідають законодавству, мають бути правопорушеннями. О. О. Кот при дослідженні проблематики протиправності правочину зазначив, що відповідь на питання про те, чи є недійсний правочин протиправним, лежить на поверхні. Норми права у всіх випадках прямо вказують на незаконність недійсних правочинів. Єдина відмінність, яка проте не впливає на відповідь на це питання, полягає в тому, що деякі правочини закон вважає абсолютно недійсними і не вимагає визнання їх такими (нікчемні правочини), у той час як інші правочини можуть бути визнані недійсними лише за позовом зацікавленої особи на підставі рішення суду (оспорювані правочини)¹⁸. Отже, на думку науковця, будь-який недійсний правочин є дією неправомірною (протиправною), оскільки «норми права у всіх випадках прямо вказують на незаконність недійсних правочинів».

Якщо звернутися до витоку цієї проблематики, то можна з'ясувати, що на початку минулого століття видатний дореволюційний цивіліст В. В. Єфімов вказував, що поняття протиправності дії містить три ознаки:

- 1) по-перше, така дія має бути заборонена законом;
- 2) по-друге, вимагається порушення чужого права, яке спричинює певну шкоду;
- 3) і по-третє, необхідна наявність усвідомленої волі, адже той, хто діє несвідомо, не може мати і вини¹⁹.

Остання ознака сьогодні виокремилася із протиправності та увійшла до складу вини як самостійної умови цивільно-правової відповідальності (вільна воля є передумовою вини, а остання – необхідною умовою цивільно-правової відповідальності). В. М. Хвостов з цього приводу зазначав, що «протиправною дією називається дія, вчинена всупереч забороні або велінню об'єктивного права. Така дія завжди порушує чий-небудь інтерес, що захищається об'єктивним правом»²⁰. Порівнюючи визначення протиправності, наведені В. В. Єфімовим та В. М. Хвостовим, можна констатувати, що протиправна поведінка з необхідністю порушує чуже право (інтерес). За радянських часів О. А. Пушкін при дослідженні питання протиправності зазначав, що відповідність або невідповідність правочину закону – це питання про оцінку правочину, його допустимість або недопустимість. У протилежному випадку всі передбачені законом недійсні правочини слід вважати лише правопорушеннями. Проте правочини, укладені, наприклад, під впливом добросовісної помилки ... правопорушенням не є²¹. Погляди О. А. Пушкіна є аргументованими стосовно того, що невідповідність правочину закону ще не свідчить про його протиправність.

Норми права визначають межі та спосіб здійснення суб'єктами належних їм прав. У цих межах вони вільні у виборі того варіанту поведінки, який за певних умов вважається доцільним та бажаним. Реалізуючи своє право на свободу вибору моделі поведінки, особа не може вважатися такою, що порушує норму права. З цього приводу С. С. Алексєєв зазначав, що основними формами впливу права на поведінку людей є виражені в нормах права заборони, дозволи та приписи до активної поведінки²². Якщо особа «порушує дозвіл» – висновок очевидний – факт правопорушення відсутній. Для того, щоб поведінка набула рис протиправності необхідно порушити юридичний обов'язок, який лежить на особі. Категорію «юридичного обов'язку» ґрунтовно досліджував О. Е. Лейст, який зазначав, що «у юридичних обов'язках отримує своє вираження і закріплення та суспільна необхідність поведінки учасників відносин, яка визначається пізнаними законами розвитку суспільства, допускає і вимагає правову регламентацію та забезпечення заходами державного примусу»²³. Але не всі приписи правових норм покладають юридичні обов'язки, що підкріплені відповідними санкціями, на тих учасників цивільних відносин, через дії яких ці приписи безпосередньо реалізуються. Річ у тім, що крім юридичних обов'язків, забезпечених санкціями, нормативні акти часто визначають інші «обов'язки», невиконання яких не може тягнути застосування заходів державного примусу (такі обов'язки О. Е. Лейст називає гіпотетичними). Йдеться про невиконання тих норм закону, які ведуть тільки до недосягнення особою поставленої нею юридичної мети. З цього приводу О. Е. Лейст зазначав, якщо досягнення того чи іншого пра-

вового результату не ставиться особі в юридичний обов'язок, право визначає лише порядок здійснення тих чи інших дій, але не містить ні заборони ухилятися від них, ні веління обов'язково здійснити ці дії²⁴.

Прикладом недотримання порядку досягнення бажаного правового результату є порушення вимоги про нотаріальну форму правочину, яка тягне її недійсність. Норми, які регулюють форму правочину, не встановлюють ні обов'язків, ні санкцій за її порушення. Їх невиконання є лише необхідною умовою дійсності правочину та досягнення бажаного правового результату. Також правочин, укладений особою під впливом помилки, не можна розглядати як правопорушення, оскільки неможливо на законодавчому рівні заборонити особі помилятися. Наявність помилки лише перешкоджає досягненню бажаного правового результату. Укладення ж правочину є правом, а не обов'язком особи, тому неможливо вести мову і про юридичний обов'язок не помилятися. Інакше варто було би визнати, що особа має сама перед собою обов'язок. Крім того, якщо трактувати такий правочин як правопорушення, то особи правопорушника і потерпілого збігаються. Немає порушення чужого права у разі, коли особа сама довела себе до стану «фактичної недієздатності», а потім уклала правочин. Більше того, відсутній буде й елемент усвідомлення дій, передумова вільного волевиявлення. Анулюючи юридичну силу правочину, законодавець намагається тим самим здійснити вплив на поведінку суб'єктів цивільних відносин для подальшого утримання від, як правило, протиправної поведінки. Цей «вплив» розраховано не лише на учасника (учасників) вчиненого правочину, а й на інших осіб, які схильні вчиняти подібні дії. Законодавець таким чином застерігає про можливі негативні наслідки порушення правових норм. Але інколи учасник (учасники) правочину просто не в змозі сприйняти подібний вплив. Тому варто погодитися з О. В. Гутніковим, який зазначає, що «у даному разі такий вплив неможливий, оскільки жодна зі сторін правочину такого впливу не здатна сприйняти»²⁵. Отже, протиправність є наслідком невідповідності дії лише тим правовим приписам, які встановлюють заборони або позитивні обов'язки, тобто невідповідність яким спричинює шкоду тим суспільним відносинам, які ними охороняються.

Таким чином, не всі дії, які не відповідають нормі права, є за своєю природою протиправними. Лише вчинення тих правочинів, які з необхідністю порушують права осіб, завдають їм шкоду шляхом невиконання покладеного юридичного обов'язку, можна розглядати як правопорушення (за умови наявності складу цивільного правопорушення). Варто зазначити, що ця дія має бути об'єктивно протиправною, а правовідношення, що виникає з неї, не отримує належної правової підтримки. Пояснюється це тим, що правочин-правовідношення «опорочивається» шляхом вчинення неправомірної дії. З цього приводу М. І. Брагінський зазначає, що недійсний правочин можна охарактеризувати як «дещо», враховуючи спеціальні наслідки його недійсності²⁶.

З приводу обов'язковості настання тих юридичних наслідків, на встановлення яких було спрямовано волю сторін при вчиненні правочину, варто зазначити, що на думку І. Б. Новицького «недійсний правочин тягне за собою правові наслідки як негативні (відшкодування збитків, моральної шкоди ...), так і позитивні (у разі відсутності оспорюваності правочину, укладеного під впливом помилки, такий правочин набирає повної сили)»²⁷. З ним погоджується і В. П. Шахматов, який посилався на помилковість включення до поняття правочину правових наслідків. Він зазначає якщо правочин є причиною виникнення юридичного результату, то до складу правочину не можуть входити самі правові наслідки»²⁸. Але якщо звернутися до першоджерела – засновника вчення про правочини – Ф. К. фон Савінії, то правочин характеризується тим, що воля особи спрямована на виникнення правового ефекту²⁹. Ф. К. фон Савінії не пов'язував категорію правочину з обов'язковістю настання тих юридичних наслідків, на встановлення яких було спрямовано волю сторін. За чинним законодавством правочином визнається дія особи, яка лише спрямована на певні правові наслідки. Жодних імперативних вимог необхідності досягнення бажаного юридичного ефекту в результаті укладення правочину законодавство не містить. Правочин як юридичний факт, безумовно, має тягнути певні наслідки, інакше така дія фактом не буде. Але характер цих наслідків може бути різним і впливати на існування/неіснування юридичного факту не може. Отже, якщо факт існує (правочин), то він тягне виникнення юридичного результату. Інша річ, що в одних випадках він є таким, що відповідає очікуванням сторін (настання позитивного результату), а в інших ні, тобто настають наслідки, пов'язані з недійсністю правочину як такого (негативний результат, але все-таки результат, який також є правовим). Тому необхідно погодитися з позицією О. В. Гутнікова, який вважає, що пов'язувати поняття правочину з настанням правового результату, на який було спрямовано волю сторін, немає ні теоретичних, ні нормативних підстав³⁰.

Зважаючи на аргументи представників теорії «недійсність – правопорушення», до протиправних правочинів з вадами волі необхідно віднести такі правочини: вчинені під впливом обману, насильства, зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою стороною, кабальний правочин та правочин, вчинений особою, яку довели до стану «фактичної недієздатності» з метою укладення правочину.

Підсумовуючи вищевикладене, треба зазначити, що не кожен недійсний правочин є протиправним, а звідси відповідно й правопорушенням, за яке законодавчо передбачена санкція недійсності. Стосовно обов'язковості виникнення тих прав та обов'язків, на встановлення яких було спрямовано волю осіб при укладенні правочину, то недійсний правочин саме тому і визнається недійсним, що не тягне виникнення передбачених правочинів юридичних результатів. Спроба перенести відсутність такого юридичного ефекту на сферу «недійсність – правопорушення», на думку автора, є непереконливою та потребує додаткового аргументування. Проведене дослідження, безперечно, повною мірою не висвітлює всього спектру питань, пов'язаних із сутністю концепції «недійсність як правопорушення», та вимагає свого подальшого аналізу, проте допоможе зрозуміти основні теоретичні та практичні «білі плями» цього вчення.

- ¹ Ефимов В. В. Догма Римского права. Вып. 1. Общая часть. Вещное право.. – Посмертное переработанное издание. – Пет-роград: Сенат. тип., 1918. – С. 147.
- ² Барон Ю. Система римского гражданского права. Вып. 1. Кн. 1 Общая часть: Курс лекций. – 3-е изд. испр. по 9-му немецкому изданию / Переводчик Петражицкий Л. И. – С.-Петербург.: Изд. юрид. кн. маг. Мартынова Н.К., 1909. – С. 107–108.
- ³ Хвостов В. М. Система римского права. Кн. I. Общая часть. II. Вещное право. IV. Семейное право. V. Наследственное право: Конспект лекций. – СПб.: Изд. Н. П. Карбасникова, 1908. – С. 126.
- ⁴ Перетерский И. С. Сделки. Договоры. Гражданский кодекс РСФСР: Научный комментарий / Под ред. С. М. Прушницкого, С. И. Раевича. – М.: Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1929. – Вып. V. – С. 6.
- ⁵ Тархов В. А. Гражданское право. Общая часть. Курс лекций. Чебоксары: Чув. книж. изд-во, 1997. – С. 223.
- ⁶ Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Издание 2-е, завод 6-й (стерео-типный). – М.: «Статут», 2003. – С. 190.
- ⁷ Мейер Д. И. Русское гражданское право. В 2 ч. Ч. 1. По испр. и доп. 8-му изд. 1902 г. – М.: Статут, 1997. – С. 179.
- ⁸ Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. В 2 т. Т. 1. – М.: Статут, 2005. – С. 195.
- ⁹ Агарков М. М. Понятие сделки по советскому гражданскому праву // Сов. государство и право. – 1946. – № 3–4. – С. 47.
- ¹⁰ Агарков М. М. – Там само. – С. 48.
- ¹¹ Дювернуа Н. Л. Чтение по гражданскому праву. Т. 1. Введение и общая часть. / Выпуск 3. Изменение юридических от-ношений. Учение о юридической сделке. – изд. 4-е. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1905. – С. 883.
- ¹² Там само. – С. 883.
- ¹³ Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 118.
- ¹⁴ Гражданское право: В 2 т. Том I: Учебник / Отв. ред. проф. Е. А. Суханов. М.: Издательство БЕК, 1994. – С. 124.
- ¹⁵ Хейфец Ф. С. Недействительность сделок по российскому гражданскому праву. – 2-е изд., доп./.. – М.: Юрайт-М, 2001. – С. 38.
- ¹⁶ Хейфец Ф. С. Там само. – С. 15.
- ¹⁷ Матвеев И. В. Правовая природа недействительных сделок /. – М.: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2002. – С. 18–19.
- ¹⁸ Кот О. О. Природа недійсних правочинів // Вісник Академії правових наук України. 2009. № 4 (59): 36. наук. пр. – Х.: Право, 2009. – С. 112.
- ¹⁹ Ефимов В. В. Вказана праця. – С. 185.
- ²⁰ Хвостов В. М. Вказана праця. – С. 168.
- ²¹ Гражданское право Украины: Учебник. В 2 ч. / А. А. Пушкин, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка и др.; Под ред. А. А. Пуш-кина, В. М. Самойленко. – Х.: Основа, 1996. – Ч. 1. – С. 210.
- ²² Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – М.: Юрид. лит., 1966. – С. 28.
- ²³ Лейст О. Э. Санкции в советском праве. – М.: Госюриздат, 1962. – С. 50.
- ²⁴ Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы. – М.: Изд. МГУ, 1981. – С. 26.
- ²⁵ Гутников О. В. Недействительные сделки в гражданском праве. Теория и практика оспаривания. – М.: Бератор-Пресс, 2003. – С. 52.
- ²⁶ Брагинский М. И., Витрянский В. В. Вказана праця. – С. 310.
- ²⁷ Новицкий И. Б. Сделки. Исковая давность. – М.: Госюриздат, 1954. – С. 67.
- ²⁸ Шахматов В. П. Сделки, совершенные с целью, противной интересам государства и общества: Учеб. пособие. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1966. – С. 25.
- ²⁹ Гутников О. В. Вказана праця. – С. 39.
- ³⁰ Там само. – С. 38.

Резюме

У статті розглянуто концепцію правочинів «недійсність – правопорушення» з вадами волі. Досліджено та проаналізовано погляди представників цього напрямку. Визначено переваги та недоліки такого вчення.

Ключові слова: правочин, недійсність, правопорушення, воля.

Резюме

В статье рассмотрена концепция сделок «недействительность – правонарушение» с пороками воли. Исследуются и анализируются различные взгляды представителей этого направления. Определены преимущества и недостатки такого учения.

Ключевые слова: сделка, недействительность, правонарушение, воля.

Summary

In the article the author considers the conception “invalidity – tort” bargains which were concluded with defect of will. Different scientific opinions of the representatives of this school are researching and analysing. It was determined advantages and disadvantages of such doctrine.

Key words: bargain, invalidity, tort, will.

Отримано 11.04.2011